

با افزایش جمعیت و رشد شتابان شهرنشینی، شکل های جدید سکونتی از رویارویی "شهر-روستا-طبیعت" در محیط پیرامونی شهرها ایجاد می شود. چنین محیط هایی که به شدت تحت تأثیر فعالیت های شهری قرار می گیرد، به عنوان پیراشهر^۱ شناخته می شود (دانشپور، ۱۳۸۵). کناره و لبه شهری^۲، مکان دخالت فعالیت ها، سازمان ها، مناظر شهری و روستایی و نیز گذار از نواحی روستایی به شهری، فرآیند پیراشهرنشینی^۳ را شکل می دهد (دانشپور و دیگران، ۱۳۹۵).

پیوستار پیشروی شهر تا جایی که از میزان اثرگذاری شهر بر روستا و طبیعت کاسته شده و اثرات شهری دیگری پدیدار شود، ادامه یافته و محیطی به وجود می آورد که حاصل در هم آمیختن رویارویی سیستم های شهر-روستا-طبیعت و یا برخوردگاه شهر و روستا است. پدیده پیراشهرنشینی با اثراتی چون افت شتابان محیطی، دگرگونی بدون برنامه کاربری زمین و کمبود شدید خدمات، فضایی موسوم به "روستا شهرنشینی"^۴ را ایجاد می کند (دانشپور، ۱۳۸۵) که از ویژگی های اصیل روستایی برخوردار نیست و شاخص های استاندارد شهری را نیز در بر ندارد.

پیشروی شهرها به سوی فضای پیرامونی حاصل دو فرآیند اجتماعی-فضایی است:

الف، تغییرات اقتصادی شامل تمرکز زدایی منطقه ای و پیشروی فعالیت های شهری؛ و
ب، فرآیند های اجتماعی شامل حومه ی شهرنشینی^۵ و تمایل سکونت در حومه های شهری و پاد شهرنشینی^۶، به مفهوم جابجایی جمعیت از شهرهای بزرگ به شهرهای کوچک و روستاها به منظور سکونت گزینی است (دانشپور، ۱۳۸۵).

رویایی شهر-روستا-طبیعت، عواقبی در بر دارد که گاهی به عنوان پتانسیل نگریسته می شود نظیر فرصت های تعامل جمعیتی-اقتصادی متنوع تر که می تواند بر کیفیت زندگی فقرا اثر مثبت داشته باشد. اما این روند مشکلاتی را نیز سبب می شود از جمله:

اول، کمبودها و دسترسی های نامناسب مثل خدمات رفاهی، زیر بنایی، سوداگری زمین و فضای ساخته شده، فعالیت های غیر رسمی/غیر قانونی، مثل به کار گیری پسماندهای شهری جامد و مایع برای افزایش تولید محصولات کشاورزی، استفاده غیر رسمی/غیر قانونی از منابع طبیعی در تولید مواد

¹ Peri-Urban

² Urban Fringe

³ Peri-Urbanization Process

⁴ Rurban

⁵ Sun urbanization

⁶ Counter urbanization

ساختمانی، به کارگیری نیروی کار مهاجر قانونی/غیر قانونی در فعالیت های تولیدی، تغییر ساختار کاربری زمین و کاهش، یا از بین رفتن فعالیت های تولیدی؛ و

دوم، مشکل نارسایی سازمانی (شامل یکپارچه نبودن ساختار سازمانی، تلاقی نهادهای همپوش دارای کارکرد بخشی، ناهماهنگی درون و بین سازمانی، وجود نهاد هایی که بندرت توان مدیریت یکپارچه و هماهنگی محیطی را دارند که با افزایش تضاد بین رفاه منافع فردی/گروهی، چون مالکان و سوداگران و جمع، بر شکل و میزان استفاده از فرصت ها و تملک منابع محیطی اثر گذارند.

تا دهه ۱۹۹۰، تحلیل و برنامه ریزی شهر و پیرامون مبتنی بر رویکرد جداسازی عناصر و عوامل اثر گذار بر دگرگونی آن محیط بود که مدیریت یکپارچه شهر و محیط پیرامون را با دشواری مواجه می کرد. برخی کوشیده اند رهیافتی تدبیر نمایند که بتواند هم به ترکیب مناسبی از روش ها و ابزار موجود در آن در سه شکل برنامه ریزی روستایی، شهری و منطقه ای دست یابد و هم با پدیده برخوردگاه شهر-روستا-طبیعت، رویکردی فضایی داشته باشد(دانشپور، ۱۳۸۵).

در ایران حدود ۱۹ میلیون نفر در چنین فضاهایی سکونت دارند، بافت هایی که مهاجران روستایی و تهیدستان شهری را در خود جای داده است و بدون مجوز و خارج از برنامه ریزی رسمی و قانونی توسعه شهری در درون و یا خارج از محدوده قانونی شهرها به وجود آورده است. پروفیسور سایمون بل، پژوهشگر حوزه شهری و استاد دانشگاه ادینبورگ انگلستان، در دیدار از تهران می گوید:

“ فضاهایی را دیدم که معلوم نبود برای فرودگاه است، یا تهران! در اتحادیه اروپا قانونی تصویب شده است به نام “کمر بند سبز”. این کمر بند برای شهر دو فایده بزرگ دارد، یکی اینکه محدوده و مرز شهر را مشخص می کند و اجازه بزرگ شدن بیش از حد را نمی دهد و دوم اینکه با ایجاد نوار سبز، کمک بزرگی به محیط زیست شهری می کند و الزاما باید شهر به سمت درون رشد کند، این یک قانون کلی برای قاره اروپا است. اما وقتی من از فرودگاه امام به سمت شهر تهران حرکت کردم فضاهایی را دیدم که معلوم نبود برای فرودگاه است، یا تهران!!! و اصلا مربوط به کدام شهر است؟! و کاملا مشخص بود که محیط اصلا تحت کنترل نیست و مدیر ندارد و بزرگ ترین عیب این بود که اصلا معلوم نبود که شهر کجا تمام می شود و اصلا مرزی وجود ندارد”(وب سایت معماری نیوز).

در ایران پدیده های پیرا-شهری و اثرات پیرا شهرنشینی چون افت شتابان محیطی، دگرگونی بدون برنامه کاربری زمین، کمبودهای شدید خدماتی، بیشتر گروه های درآمدی پایین تر را متأثر ساخته و آنان بیش از سایر گروه های درآمدی از اثرات و صرفه های بیرونی و منفی مجاورت شهرها و روستاها صدمه می بینند. صدمات و خطرات ناشی از همجواری ها و شرایط نامناسب بر سلامتی انسان ساکن در این نواحی را می توان خطرات کالبدی مربوط به سکونت در مکان نامناسب و نا امن، نبود بهداشت محیط لازم و کافی،

شرایط سکونتی نامناسب (یعنی سکونت در واحدهای مسکونی با کمترین کیفیت و نا امن) و محرومیت از انواع خدمات رفاهی و تسهیلات زیربنایی دانست. مهمترین این مشکلات در محیط پیرا-شهری کشور را شاید بتوان در نابرابری اقتصادی- اجتماعی، کیفیت نازل زندگی و صدماتی که شیوه های مشکل بر انگیز زیست انسان برای شرایط زیست وی و طبیعت به وجود آورده، نیز مشاهده نمود. این گونه فضاها اگر بر اساس اصول علمی به خوبی درک و مدیریت نشود، می تواند مسبب خسارت های جبران ناپذیر اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و محیط زیستی برای کشور و منافع ملی شود.

هدف از انتشار دوفصلنامه توسعه فضاهای پیراشهری آن است که:

الف، فضاهای پیراشهری در سراسر کشور، توسط اندیشمندان علاقمند این آب و خاک مورد شناسایی قرار گرفته و مستند سازی شود؛

ب، عوامل ایجاد، گسترش و تداوم اینگونه فضاها شناسایی و تبیین شود؛

ج، پتانسیل ها و مشکلات فضاهای پیراشهری به دقت واکاوی شود؛ و

د، برای حل معضلات فضاهای پیراشهری، سیاست های سنجیده و دقیق بر اساس نظریه های نوین علمی و متناسب با شرایط کشور معرفی شود.

امید است این فعالیت علمی و اطلاع رسانی بتواند توجه متولیان برنامه ریزی فضایی کشور، نهاد های اجرایی و مردم ما را تحت تأثیر قرار داده و همه امکانات را برای مدیریت مؤثر فضا و توسعه متوازن و عادلانه کشور بسیج نماید؛ این امر تنها با مشارکت مسئولان و دلسوزان اندیشمندان نحله های مختلف علمی در همه سطوح و مشارکت داوطلبانه آنها قابل تحقق خواهد بود.

حسن افراخته

زمستان ۱۳۹۷

شماره اول نشریه توسعه فضاهای پیراشهری

برخی از منابع:

- دانشپور، زهره (۱۳۸۵): "تحلیل نابرابری فضایی در محیط پیرا-شهری، کوشش در استفاده از رهیافت برنامه ریزی و مدیریت راهبردی در تهران"، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۸۵: ۵-۱۴.

- دانشپور، سید عبدالهادی؛ صرافی، مظفر؛ آشنایی، تکتم (۱۳۹۳): "تحولات پیراشهر نشینی در هاله کلانشهری تهران در دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵ خورشیدی به سوی توسعه ای سازنده یا گسترشی پراکنده؟" نامه معماری و شهرسازی، شماره ۱۶، بهار و تابستان ۱۳۹۵: ۵-۱۳.

۳۳